

СТОЯН КАРОЛЕВ

ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ*

МЯСТО В ЛИТЕРАТУРНИЯ ПРОЦЕС, ЕСТЕТИЧЕСКИ ПОЗИЦИИ, РОМАНТИЗЪМ
В ТВОРЧЕСТВОТО МУ

Първи са срещнали неговото име в печата читателите на сп. „Съвременност“, през есента на 1906 г. Списанието е твърде невзрачно. Гръмкото му название е избрано навярно да подсеца, че редакторите Ст. Дончев и Г. Савчев, които днес никой не знае, имат присърце „новите литературни веяния“, т. е. символизма. Тогава вече в съзнанието на някои интелегенти, податливи на литературната мода, декадентството е белг на съвременност.

Но в цикъла „Посвещение“ на новия поет Димчо Дебелянов декадентска „съвременност“ не личи. Стихотворенията не са забулени в символистична мъгла, те са ясни, „традиционни“. „Веянията“ идат от другаде — от поета, чиято личност изпълва сърцето на юношата с преклонение — Пенчо Славейков.

По това време роденият през 1887 г. Димчо Дебелянов е на деветнайсет години. Той току-що е завършил първа софийска мъжка гимназия. В гимназията си спечелил име на сърдечен и талантлив младеж. Мнозина го обичали — за неговата подкупваща непосредственост, макар да е бил склонен и към усамотяване, за прямотата му, за чистия жар, с който е говорел и декламирал. Дълго се помнело едно негово слово за празника на Кирил и Методий. Още по-дълбоко впечатление направил с рецитацията си в „Славянска беседа“ на Вазовото стихотворение „Елате ни вижте“. Този път той си спечелил вниманието и на самия монарх княз Фердинанд, довтасал на тържественото ученическо утро. И нищо чудно. Димчо никак не се смутил от Кобурга. Обърнат към него, той смело хвърлил в очите му гневните изобличителни слова на народния поет:

Вий, дето в покой и палати стоите,

Елате ни вижте!

Присъствието на височайшата особа го вдъхновило, засилило гражданския му патос.

Този патос не е мимолетен младежки порив, макар да не прозира в известните засега ранни стихотворения на Дебелянов. Той се подхранва от тежкия живот на семейството, от немотията, в която то тъне. Не случайно братът на поета Илия отрано заживява с идеите на социализма, на които служи до смъртта си, малко преди народната победа. Той, Илия, е дърводелски работник. Дошъл е в София да помага на Димчо да се

* Глава от очерк.

учи. Помага и сестра му Найда, наскоро омъжена тук. И все пак оскъдителната е спътница в „нерадия път“ на Димчо и неговите близки.

Още по-тежка е била нейната сянка в Пловдив, особено през 1902—1904 година, когато Найда шие, за да припечелва нещичко и за себе си, и за майка си, и за Димчо. Нежното момче търпяло постоянни неспогоди, лишения, унижения. То отслабва, унива, затваря се в себе си и същевременно придобива изострената наблюдателност на рано опознатата живота чувствителна душа.

„О, колко много скърби спотаени!“ — възкликва по-късно поетът, когато си спомня тези години. За него Пловдив си остава „скърбен град“ и когато броди из улиците му, той се чувства като в огромна пустош, а в душата му тежат рой черни мисли.

Още в Пловдив Дебелянов чете с най-голямо увлечение Пенчо Славейков. Неговата поезия изглежда му допада и с меланхолната си красота, и със своеобразната си нравствена сила. В нея той намира и съчувствие, и опора срещу душевните страдания. Недоволството от живота се смекчава, дори като че ли се изживява поетически, трансформира се в съзерцание. Но всъщност то остава да тлее в душата му и винаги може да се разгори. Когато е в шести клас, през 1904 г. той вече сам пише тъжни стихове, които по-късно изгаря.¹

В София малко просветлява пред погледа на Димчо, но само в сравнение с мрачината в Пловдив. Животът рядко и скъпернически се усмихва на юношата, обикновено го среща с навъсено лице. Бъдещият поет чувства върху собствените се незаякнали плещи неправдите на обществения ред, долавя с отзивчивото си сърце страданията на тези, които живеят и по-тежко от него. И не е чудно, че сам си избира да декламира публично „Елате ни вижте!“, че му е близък патосът на такива творби. Същевременно той се увлича и от символистите. Опиват го техните скърбни и музикални стихове. Трогва го дори и абстрактната им тъга, защото е още твърде млад, за да различи литературната ѝ подкваса.

Но в мислите му и в представите му за поезия продължава да господства Пенчо Славейков. И когато се залови за перото, той често попада в неговия поетичен свят.

В големия град, особено в минути на душевен гнет, Димчо си спомня с копнеж и тъга за родната Копривщица, където преминават в патриархална тишина най-хубавите му детски дни, до смъртта на бащата през 1896 г. В паметта му възкръсва родният дом, дворот с белоцветните вишни. За този отлитнал свят на щастливото детство, изпълнен със светлина и покой, той изпява по-късно една от най-съкровениите си песни. Но сега, макар да го вълнува дълбоко споменът за него, той не може да го възпее със свой глас. Дори когато пише за белоцветните вишни, в стиховете му звучи чужда интонация:

Когато вишните цъфтяха,
от нежний мирис упоен,
под тях почивах и ветреят
прах цветен сипеше над мен.

Днес пак отидох, но крила си
над тях простряла бе смъртта,
и не с прах вятърът ме поръси,
а с жълти сгърчени листа.

¹ Виж спомените на Людмил Стоянов и сестрата на поета Мария Григорова в книгата на Русалиев „Бездомник в нощта“, София, 1946 г., стр. 13—14.

И неизкушеният от литературната история ще долови в това второ по ред стихотворение от цикъла „Посвещение“ славейковски нотки. Сигурно няма да му убегнат те и когато четете такива стихове от четвъртото стихотворение:

Тихо шепнат вейчиците млади
и се свеждат върху гроба мой.

Такова силно влияние на Пенчо Славейков не е отразено само в първия печатан цикъл. Зачетем ли поместения през следната, 1907 г., в сп. „Българска сбирка“ цикъл „Копнежи“, ще го „открием“ пак веднага:

В полски шир хей там далече в мракът
трепна огън — пътници нощуват, —
с глъч и смях за родний кът пътуват.
Ах, къде е моят роден кът?

Въпреки тъжните възклицания и настроения, все пак тези ранни стихотворения излъчват често някакво душевно равновесие, което по-късно Дебелянов напразно ще търси, когато намери себе си като поет. И сега в живота той е по-неспокойна натура, съзерцателният поглед в стихотворенията му е славейковски. Зрялата лирика на Димчо Дебелянов е много по-драматична, вътрешно развълнувана, дори когато в нея звучи примирение, тиха скръб. Нейната тишина е „пълна с бури“.

Славейковската интонация в редица от печатаните стихотворения на юношата и в непечатаните приживе поетически опити от ученическите години като „Пак на сън видях те аз“ извира главно от този съзерцателно-вглъбен и меланхолен поглед. И любовта в тях е обикновено мечтателно-съзерцателна, уравнивесена, като в поезията на Славейков. В по-късната оригинална дебеляновска лирика и любовното чувство е по-драматично, колкото и задушевно и нежно да е понякога.

В зрялото творчество на Дебелянов изчезват и тези умилини умалителни от Славейковски тип — вейчици, сълзица, звездица... — които пъстрят ранните му стихотворения. Макар да е сърдечен поет, Дебелянов по-късно рядко употребява умалителни. Може би защото не е сантиментален. Колкото и да е странно на пръв поглед, волевиият и властен Пенчо Славейков е повече склонен към сантименталност от нежния Дебелянов.

Разбира се, не върху всички ранни произведения на Димчо Дебелянов лежи поетическата сянка на неговия пръв учител по стихотворство. Още измежду първите му печатани стихотворения, пък дори и измежду непечатаните, има по-самостоятелни, без ничие видимо влияние. И все пак те не са оригинални художествени творби. Защото, преди всичко, личността на поета не е още съзряла, оформена. И освен това младият автор още не умее достатъчно да изрази в художествено слово, в стихове своята индивидуалност. И това е по-съществено. То между другото означава, че поетическият талант на Дебелянов още не се е разгърнал.

В ранните стихотворения на Дебелянов несъмнено личи лирическият талант, но неизбистрен, неформен, неизявил неповторимата си същност. Той е като непозната птица в клетка, за силата и красотата на чийто полет може само да се гадае.

Полетът се оказва удивително бърз и стремителен — към върховете на българската поезия. Дебелянов много скоро се освобождава от

прякото влияние на Славейков, изявява своята творческа индивидуалност. На възраст, в която други видни поети, между които и учителят му Пенчо Славейков, са били ученици в поезията, той пише чудна лирика. Но не след дълго възходът му завинаги секва.

Изминава своя кратък път още едно ярко слънце на нашата поезия. 1912... 1914... 1916 година. Пенчо Славейков... Пею Яворов... Димчо Дебелянов. Един след друг, през две години, те трагично си отиват от живота. В поезията, в нашата национална литература остават тясно свързани.

Колкото и оригинална, ярко своеобразна да е зрялата поезия на Дебелянов, тя, общо взето, е в насоката, която очертава в нашата литература уверената ръка на Пенчо Славейков. Скорото от влиянието, което засенчва индивидуалния поглед, стила, не остава нито помен, но съществува несъмнена творческа връзка между двамата поети. Тя е в психологическата углубеност, в дълбокия интерес към етичните проблеми, в копнежа към душевна хармония, осъществен много повече от Славейков, в романтичните мечти и блянове, в голямата грижа за езика, за култура на поетическото слово. Тя е, за съжаление, и в страненето от преките граждански теми и мотиви, въпреки остроото критическо отношение към тогавашните обществени порядки и нрави, проявено все пак в някои стихотворения. И двамата имат съзнанието, че воюват за висши духовни ценности, за културно издигане на читателите, на народа, изпълнени с презрение към пошлостта и филистерството. Не случайно в известното си стихотворение Дебелянов нарича Славейков жрец и воин на живота. Цялото това стихотворение говори за преклонението на Дебелянов пред личността и поетическото дело на Славейков, за духовната близост между двамата.

Още по-голяма е духовната близост между Дебелянов и Яворов.

Това е близост между две тревожни, вечно търсещи души. Дебелянов е бил един от малцината, които са разбирали трагедията на Яворов в онова мрачно време. Над безжизнения, облечен в хайдушки дрехи поет той пролива едни от най-горчивите сълзи през живота си. Едва ли друг е съзнавал по-добре от него каква огромна загуба претърпява отново българската поезия, какво голямо сърце е замлъкнало, смазано от пошлостта, цинизма, клеветата. Дебелянов е скърбял и за това, че напуска живота един сроден дух, който го е разбирал и ценял.

Известно е положителното отношение на прославения Яворов към младия Дебелянов. Николай Лилиев определя дори това отношение като възторжено.¹ Сестрата на Дебелянов Мария Григорова разказва за една среща на брат й със слепия Яворов, който се е движел из софийските улици блед, приведен, с бастун в ръка. Развълнуваният Дебелянов му се обадил, той хванал двете му ръце, стиснал ги горещо и му благодарил — за стихотворение, което му прочели.²

А според Владимир Русалиев пред Стилиян Чилингиров Яворов казал: „Този младеж ще надмине всички ни“.³

Дебелянов, за когото критиката не написва нито една статия, докато е жив, сигурно се е чувствувал окрилен от благосклонното и сърдечно отношение на големия поет към него. Но той е обичал Яворов

¹ Лист Димчо Дебелянов, София, 1946 г., стр. 1.

² Мария Дебелянова-Григорова, Димчо Дебелянов, спомени, писма, документи, София, 1956 г., стр. 57.

³ Владимир Русалиев, Бездомник в нощта, София, 1946 г., стр. 56.

главно заради поезията и личността му. Проникновено е чувствувал и разбирал необикновения му талант, високото му майсторство, което издига толкова много българския стих. Разбира се, неговото възхищение не е безкритично. Така например докато „Сафо“ определя като „дивно хубаво стихотворение“, а за „Слова“ и „В часа на синята мъгла“ казва, че са „повече от скъпоценни“, за „Родина“ не се изказва ласкаво, смята, че стихотворението е „много размазано“¹.

Като всеки голям и свободолюбив творец Дебелянов е самостоятелен, няма кумири и култове. Неговата обич към Яворов и поезията му не е слъпа, а прозорлива. Тя се подхранва и от свободолюбивото гражданско поведение на Яворов, от участието му с перо и пушка в македонското национално-освободително движение. Показателно е, че на южния фронт, в ранната пролет на фаталната за него 1916 г., Дебелянов отива специално в село Голешово, за да се поклони пред една каменина плевня — тук някога обградената чета, в която е бил поетът-революционер, мъжествено се е борила.²

Дебелянов не е имал такива граждански прояви, но той е близък на Яворов с вътрешното си неспокойствие, отразено така ясно в поезията му, с вечния си копнеж към голяма вяра, към светъл идеал. И той като Яворов изпитва постоянно недоволство, защото го гнети животът на тогавашното общество, в който има толкова много дребнавост, цинизъм и жестокост. И двамата се вълнуват мъчително от големите въпроси за бъдещето, за смисъла на живота, които, според скептичния израз на Яворов, „никой вск не разреши“. И на двамата липсва ясна и голяма цел, която би осмислила живота им. Яворов я загубва след помръкването в душата му на социалистическия идеал, до който сърцето и умът на Дебелянов само се докосват. Така вечните, „проклетите“ въпроси трагично отекват — пряко или косвено — в поезията им, пропита с много мъка и безплодни пориви към покой и светлина. Те не успяват като събратя си Пенчо Славейков да постигнат душевна хармония чрез такова поетическо съзерцание, в което острите жизнени проблеми приятно, макар и тъжно се смекчават. Те са по-жизнени натури, по-тясно свързани с тревогите на своето време, от което напразно се мъчат понякога да избягат. Всъщност те искат да избягат по-скоро от филистерското всекидневие, което трови душите им. И двамата често очакват „някакво неведомо чудо“, което да ги спаси от терзанията, да ги просветли и успокои. Чудото на любовта им носи по-скоро страдания, отколкото щастие и покой, не може да запълни сърцата им, въпреки голямото място на любовните стихотворения в поезията им. За славата, към която в първите си стъпки на поети, естествено, са се стремили като всички свои събратя по перо, по-късно те имат само думи на равнодушие или дори презрение. Неведомото чудо не идва. Техните големи сърца биха могли да бъдат задоволени само от голям идеал, от голяма и силна вяра, каквато нямат. Така те са обречени на вечни страдания, на вечни блуждания и люшкания като кораби без компас в развълнувано море.

Поезията на Яворов е явно по-драматична, по-напрегната и трагична, в нея по-ярко се отразяват и тънати мъчителните въпроси на живота, докато поезията на Дебелянов е по-задушевна, по-сърдечна и непосредствена. Но и на двете е дълбоко присъщо вечното неспокой-

¹ Мария Дебелянова-Григорова, Димчо Дебелянов, стр. 88, 89.

² Тихомир Геров, В казармата и на фронта с Димчо Дебелянов, София, 1957 г., стр. 104—105.

ствие, вечното търсене. Тази вътрешно раздвигана, развълнувана лирика се излива в завършени художествени форми. По-специално Яворов и Дебелянов са изкусни майстори на стиха, с изострен усет за ритъм и мелодия на словото. В това отношение те достигат такива висоти, каквито българската поезия преди тях не познава. Дебелянов използва до голяма степен опита на Яворов и постига свои успехи, обогатява и разнообразява стиха със свои мелодии, с нови музикални ефекти.

Когато след смъртта на Яворов в литературните среди възниква въпросът кой ще го замести в поезията, Димитър Подвързачов, един от верните приятели на Дебелянов и ценител на неговото изкуство, отговаря: Димчо!¹ Висока, за времето дръзка и неприемлива за мнозина, но справедлива оценка! Тя е съобразена както със силата, така и с характера и насоката на Дебеляновия талант.

Когато Димчо Дебелянов навлиза в литературата, критическият реализъм не е вече в такъв голям разцвет. Десетина години са се изминали откакто платена ръка е повалила Алеко Константинов; приблизително оттогава Влайков е престанал да пише, търсейки по друг начин да помага на народа си; Вазов често обръща романтичен поглед към далечното минало; Яворов е преминал „моста на декадентството“; Страшимиров се е залутал подир новите „веяния“ и дори насърчава младите в подобни символистически блуждения. През този период никнат често краткотрайни списания, някои от които, като „Из нов път“ на Иван Андрейчин (1907 г.), ревностно пропагандират чуждия модернизъм и импулсират символизма у нас.²

И ако в белетристиката изпъкват все пак такива ярки критически реалисти като Елин Пелин и Стаматов, в поезията несъмнено доминират Пенчо Славейков и Пейо Яворов. Естествено е, че те, а не представителите на критическия реализъм са привличали преди всичко погледа на младия Дебелянов, който търси своя път. При това творчеството им хармонира, както видяхме, с някои съкровени пориви на душата му.

Яворов е навярно един от първите, които насочват вниманието на Дебелянов и към символизма.

По това време, след 1905 г., символизмът стеле вече своите мъгли в нашата поезия. Носят ги ветрове и от изток, и от запад, главно от Русия и Франция, отчасти от Германия. Намират се доста читатели не само сред буржоазната, но и сред дребнобуржоазната и дори пролетаризираната, но обществено неориентирана интелигенция. Завоюват терен не само символистите, но и други „модерни“ в едно или друго отношение чужди автори. Метерлинк, Пишибишевски, Арцибашев, Шницлер, Леонид Андреев привличат вниманието на мнозина. Санин е един от популярните герои сред младежта. Пишибишевски се чете наравно с Толстой. Народният поет Иван Вазов основателно се възмущава, но това не спира интереса към модернистичната литература. За модата очевидно има почва и тя се разпространява. Не са малко тези, които обичат модерните заради тяхното неосмислено бунтарство — защото самите те са такива безпочвени, блуждаещи „бунтовници“, твърде безопасни, а понякога дори и мили за силните на деня.

¹ Виж статията на Николай Лилив в „Димчо Дебелянов“ в листа по случай триесет години от смъртта на поета, София, 1946 г., стр. 1.

² За литературната атмосфера по онова време виж и статията на Георги Цанев „Димчо Дебелянов“, сп. „Литературна мисъл“, 1957 г., кн. 2, стр. 39—40.

Дебелянов не изпитва предразположение към съчиненията на Пшибишевски, Арцибашев, Шницлер, но чете с увлечение Брюсов и Блок, Бодлер и Верлен, Франси Жам и Албер Самен. Със завидна воля и упоритост той изучава сам френски език и има пълната възможност да чете в оригинал френските символисти, които будят у него най-голям интерес. Така той си осигурява влияние от първоизточниците... Особено му допадат Верлен и неговият „духовен син“ Самен. Първия — заради изящната мелодичност на звънките му стихове, втория — заради „благородната печал“, според израза на Лилиев.

Дружбата на Димчо Дебелянов с такива характерни поети-символисти като Николай Лилиев и Людмил Стоянов от онова време несъмнено засилва влечението му към символистическата поезия. Нейното отражение в творчеството му е очевидно.

Както споменах, в непечатаните му приживе поетически опити от ученическите години и в първите му печатани стихотворения символистически наеви почти не се чувствуват. Обаянието от Славейковата съзерцателна, но ясна лирика не допуска в съзнането му мъглявите наноси на символизма. Но от 1907 г. в някои стихотворения на Дебелянов започват да се срещат следи на символистическо влияние. Обикновено това са отделни изрази, словесни образи. Пред погледа на читателя от време на време се мяркат гробища пустинни, в които плаче огряната от бледен лъч душа на поета („Видения“), бели цветя на младостта, които не са познали „вечерна тъга“ („Окмината“), градини, засипани с преспи, но не от сняг, а от „Неволята черна“ („Nevermore“), обикнатите от символистите „болни и бледни цветя“ („Песен“), минзухари, в чиито чашки „предутринни моления кипят“ („Пролетни дни“) и пр.

Това са наистина само единични символистически словесни образи в поезията на Дебелянов — като тук-там пожълтели листа на свежо зелено дърво. Някои от тях се забелязват тъкмо защото стихотворенията по дух, по поетически поглед и патос са твърде далечни на символистическата „школа“. От посочените стихотворения, обнародвани през 1907 и 1908 г. само в „Nevermore“ символистическите наеви са малко по-осезателни.

Всъщност символистическите увлечения на Дебелянов и до края на неговия жизнен и творчески път имат обикновено такъв „частичен“ характер. Разбира се, някъде не само отделни изрази и стихове, а цели строфи носят печата на символизма — по-ярък или по-смътен. Например:

Като безумната закана
на бог злопаметен, злорад,
крила отпуска вечер ранна
над моя скърбен виноград.

(„Под сурдинка“, I)

Сравнението замъглява поетичната представа за ранната вечер, която отпуска крила. То е само привидно силно, защото прекалено условна е връзката между заканата на някакъв злорад бог и настъпващата вечер.

Но въпреки този символистичен навей, в стихотворението има много поетична непосредственост, душевен лиризм.

Трогват ни изповедните стихове на поета. Неговата неопетнена, но крайно чувствителна съвест му носи „разкаianie и срам“. Неговата

удивителна скромност и самокритичност раждат в душата му тъжни въпроси и тежки укори:

Де мойта свежа, росна зелен,
де грозда, в късен зной налян? —
Ах, моят труд бе труд безцелен
и блян безплоден — моя блян!

Как напразно се е измъчвал този даровит и светъл човек! Трудът му — безцелен! Това днес звучи абсурдно. Но искрената сърдечна болка дълбоко ни вълнува. Подвързачов вижда тук горък отзвук от студеното мълчание на критиката. Сигурно в тези стихове звучат и такива нотки. Но в тях е отразена и една по-голяма мъка на поета — липсата на висша и дълбоко почувствувана гражданска цел, на ясен и осъществим обществен идеал.

„И блян безплоден — моя блян“. Струва ми се, че тези избликували от сърцето горестни слова не се отнасят само до бляна на Дебелянов за високо изкуство. Случайно съвпадение ли е, че неговият най-близък приятел в живота и изкуството Николай Лилиев също изповядва? —

И моите безбурни бленове
са бленове лазурни и безплодни.

Не, това не са временни настроения. Тук, особено в стиховете на Дебелянов, звучи един трагичен копнеж по идеал, който просветлява душата.

Така, стихотворението, което започва с една малко мъглява, символично обагрена строфа, завършва с изстрадани, типично дебеляновски, сърдечни и лаконични стихове, пълни с искрено чувство, с кондензирана мисъл.

Днес вече е съвсем ясно, че музата на Димчо Дебелянов, когото в миналото всички укоряваха или възхваляваха като символист, е изпитвала твърде слабо предразположение към символизма. Дори стихотворенията, в чийто общ облик се чувствува отпечатъкът на „школата“, са съгрети от поетически настроения, които нехаят за символистическите скрижали. Да си спомним „Далеч“.

Мъртва луна огрява зад мъртви гори „скръбта на тиха равнина“. Наоколо пустош. Просторът е „навеки сляп, навеки глух“.

Понявга само тръпен хлад разбужда сънните треви
и някой страшен и злорад слова загадъчни мълви.

Попадналият в тази таинствена пустош поет се сепва от загадъчните слова на злорадия някой. Потрепва и зове, но гласът му замира без ехо. Той е изоставен сам в равнината с мъртвата луна.

Таинственост на обстановката, на преживяванията, много поетически неизвестности, като в познатите образци на символистическата поезия.

Но и тук ни вълнува талантът на родения лирик. Под тази символистична кора трепка живо чувство, като водата на ручей под прозрачна ледена обвивка. Някъде то пробива, избликва и поезията засиява свободно като струя на слънце — „и аз бях слаб, и аз бях сам сред пълна с бури тишина.“

Не е в хармония със символистическите предпочитания и яснотата, общо взето, на изобразителните средства, въпреки всички неясноти на съдържанието.

Разбира се, всичко това не ни дава основание да причислим „Далеч“ към творбите с „най-проявен“ реализъм¹. Достатъчно е да сравним „Далеч“ със стихотворения като „Да се завърнеш“ и „Аз искам да те помня“, за да стане ясно где трябва да се търси реализмът.

Трудно е да се открие „най-проявен“ реализъм и в „Миг“. Но лирическият талант на Дебелянов наистина още по-ярко се е проявил в тази творба.

Тук обстановката е по-друга. Поетът се озовава в някакъв непознат, „огрешен и огромен“ град, в който мъжете са „хилави воини“, а жените — „отвъргнати неми сирени“. Той е сред огромна и шумна тълпа, но е пак „самин“. И пак страх сковава сърцето му. Някаква таинствена и глуха вълна се понася над града и всичко странно заглъхва. Поетът коленичи с поглед „стъмнен от предсмъртна замая“. Той очаква някакво чудо:

Помислих, че някакъв глас ще вещае
незнаен завет из незнайни скрижали,
че някакъв бог умилен ще разкрие,
след толкова дни на безумства метежни:
защо е тъй горд и надвластен, а ние —
тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни.

Но „великият миг на великото чудо“ угасва „невъзпламнал“. Изчезва мечтата, сменена от „безпощадна пробуда“. В тълпата избухва ропот и смях — смеят се над нещастния поет.

„Пиян е, безумен е!“ — някой пропушна. . .
Аз станах. — Небето бе празно и глухо. . .
Аз плачех. — Тълпата бе ледно-бездушна.

В тази таинственост, поетическа завоалираност пак се долавя лъхът на символистическата поезия. Но символизмът като школа е хвърлил само видима сянка. И ако идейната концепция е смътна, чувството е жизнено, непосредствено, искрено — особено на някои места. Колко реална, човешка, а не книжна символистична тъга има например във възклицанието защо сме „тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни“! А краят! С какъв силен трагизъм е пропит, изразен удивително образно и лаконично! Лаконичност — при богатство на изобразителни и изразни средства: ярък контраст, точни и същевременно дълбоко емоционални метафорични епитети, ритъм, в който отеква задавеният от мъка, потрепващ глас на лирическият герой.

Лирическият герой на символизма е обикновено самотен, тъжен, отчаян, плах. Такъв е лирическият герой и в „Миг“. Но той е много по-жизнен, по-човечен. Неговата отчужденост от „тълпата“ е по-скоро романтична, защото все пак е понятна. „Тълпата“ не го разбира, присмива му се дори, но неговите мисли не са себични, той се вълнува не само за себе си. А типичният символистичен герой е глух за болките на околните, зает постоянно с жалби по собствените си действителни и мними страдания.

¹ Ангел Тодоров, Димчо Дебелянов — човекът и поетът, сп. „Септември“, 1957 г., кн. 4, стр. 136.

За разлика от безбройните книжни словоизлияния на такъв типичен символист като Теодор Траянов, рядко нарушавани от изблика на действително поетическо чувство, и в малкото символистично оцветени по общия си облик стихотворения на Дебелянов блика жизнена поезия.

Така е и в единствената поема на поета „Легенда за разблудната царкиня“ (1914 г.). Поемата е недовършена и това, естествено, има дял в нейната неизясненост. Но немалък дял има и самият рисунък. Ето още в началото, като изобразява старинния чертог край морето, обрасъл с мъх, потънал в глухота, авторът пише:

Понявга само в сън безсилен лъх появява
и в трепета болнав на мигом сепнат стон
проеква тъмна жал по девствената слава
на някой овдовял и обезславен трон. . .

Мелодични, но не особено понятни стихове. Тук, ако си послужим с една дебеляновска антитеза, е сложила своя ярък отпечатък една твърде смътна символика.

Всеки, който познава макар и малко поезията на символизма, веднага ще почувствува нейната здрачна атмосфера, щом зачете поемата. Акцентът често пада върху загадъчното и тайнственото, което вълнува душата като неясен спомен или смътно предчувствие. Епитетите, сравненията, метафорите, антитезите преследват на редица места своеобразни музикални ефекти, от които страда смисъла.

Здрач забулва не само отделни стихове на поемата, но и образа на героинята, основното ѝ съдържание. На пустинен бряг, незнайно къде, се издига някакъв старинен чертог, в който живее някаква загадъчна царкиня. Тя копнее по един още по-загадъчен далечен цар, който ѝ се явил на сън и ѝ обещал „неизведани блага“ в приказни страни. Но тайнственият цар не идва и нещастната млада царкиня гори и чезне по него и отчаяна се отдава на „сладости възмездни“. Тя търси забравя в греховни увлечения, но не я намира, после уморена и разкаяна отново чака и копнее, докато погледът ѝ пак се помъти от „сладен дим“ и тя се гмурне във вълните на греха.

Много страдания, падения, разкаяния на незнайната царкиня по незнайния призрачен цар. Тяхното изображение вълнува с богатата си емоционалност, която се излива в тъжни, бурни или притихнали мелодии, с романтичната си красота.

В миналото критиката неведнъж е изтъквала с основание, че разблудната царкиня символизира душата на поета — с нейните постоянни полети и падения, с вечното ѝ очакване и недоволство. За съжаление символът не е от най-ясните и поетически точните. Асоциацията между разблудната царкиня, която копнее по своя цар или „бди в пориви пламенни“ с обнажена гръд и тревожната душа на поета е доста далечна.

Но в символа има и жизненост. Цялата поема е пропита с човечен, дебеляновски копнеж по душевна хармония и щастие, по друг живот, пълен със светлина и радост.

Този копнеж е излят в ритмично разнообразни и съвършени стихове. За увеличащата мелодичност на поемата много допринасят характерните повторения.

. . . И там, на тоя бряг, на тоя бряг пустинен,
от вечните води и милван, и терзан,
на вярна стража спрял един чертог старинен
един чертог зловец виши безгласен стан.

Подобни повторения се срещат често в символистическата поезия. Бихме проявили съмнителна идейна праволинейност, ако не видим и положителните зърна във въздействието на тази поезия върху Дебелянов. А положителното е до голяма степен именно в ритмиката и изобщо в звуковата оркестрация на стиха. От видните представители на френския и руския символизъм Дебелянов се учи да пише ритмично съвършени, мелодични стихове, богати с асонанси и алитерации, със звънки и разнообразни рими. С безукорна и увличаща ритмика, която таи и излъчва поетически настроения, с вълнуваща музикалност се отличават не само съвсем малкото символистично обогрени стихотворения на Дебелянов. Такива качества притежава и цялата му зряла поезия. И известна заслуга за това имат несъмнено поети като Верлен, Маларме, Блок, у които Дебелянов е школувал.

Но ако символизмът е въздействувал с тази си положителна черта върху зрялото творчество на Дебелянов, не е ли дал някакви отражения в него с отрицателната си същност? Тенденцията в Дебеляновата поезия към избягване на гражданските мотиви черпи струи безспорно и от същите извори на символизма, а не само от творчеството на Пенчо Славейков. Общественият стълкновение и борби рядко намират по-пряк отзвук в тази поезия. Бурите на народния живот отекват приглушено в нея. Пълнозвучно се леят интимните душевни вълнения.

Тези вълнения са дълбоко искрени, непосредствени, човечни. А с непосредственост и жизненост, както е известно, не се отличава особено символистическата поезия. Тук веднага проличава съществената разлика между нея и Дебеляновата лирика.

Лирическият герой на символистите излива пред нас постоянно скръбта и мъката си, страданието и отчаянието си, но ние рядко се трогваме от неговите нескончаеми възкличания, трагически въпроси и въздишки. Обикновено оставаме глухи за тях, защото са твърде книжни.

Поезията на символистите е потопена в реки от скръб — най-законното от всички поетически настроения според Едгар По. Но обикновено това са мъртви, застинали реки, чиито води не шумят, не докосват слуха, не вълнуват душата.

Скръбта в символистическата поезия е най-често абстрактна, неопределена. Не е ясно какво е нейното човешко съдържание. Твърде често символистите оплакват своите мечти и блянове, които вехнат, липнеят, съхнат, зъзнат, тлеят, чезнат, умират. Но и бляновете, и мечтите си остават забулени в мрак. Те не са намерили отзвук в сърцето ни и затова ние не тържим за безбройните бедноти, които ги връхлитат.

Скръбта в поезията на Дебелянов не е така книжно завоалирана, тя е ясна и жизнена, вълнува ни дълбоко със своята човешка същност. Ние виждаме нейните бездънни извори в живота на поета, в трагичната му, пълна с бури и конфликти душа, отразила по своеобразен начин противоречията на своето време.

Зрялата лирика на Дебелянов е много по-непосредствена и човечна от поезията на символизма. Затова тя е и много по-достъпна, намира лесно и сигурно пътя до сърцето и ума на читателя.

Защо Димчо Дебелянов, който интимно дружи с български символисти и много се увлича по чужди — чете ги, цитира ги, величае ги, отбира техни стихове за мотото на свои произведения и пр., плаща такава

малка дан на символизма в поезията си, запазва общо взето творчеството си от неговото влияние?

Отговорът е преди всичко в таланта и живота на поета. Талантът — голям, жизнен и търсещ, животът — труден от детските години, пълен с лишения, неволи, борби, близък в много отношения до живота на народа. Не случайно Дебелянов е прогресивно настроен като гражданин, декламира публично през ученическите си години „бунтарски“ стихотворения, участва, според негови близки в историческото студентско освиркване на Фердинанд в началото на 1907 г.,¹ съчувствува дори на социализма. Най-красноречиво доказателство са двете стихотворения: „Кръстопът на бъдещето“ и „Светла вяра“.

Наистина това съчувствие не прераства в дълбоко убеждение, в мироглед и светоотношение, но то несъмнено е държало поета по-близо до народа и обществото и по-далеч от декадентството.

Освен това по темперамент, по характер Дебелянов е бил твърде жизнен, за да се поддаде на символистическата упойка. Пък и яркият му и неизтощим талант е смятал в своите буйни изблици мъртвите канони на школата и се е приобщавал към изворите на живота.

Но нима измежду типичните символисти не е имало високо талантлив поети? Имало е, разбира се, и затова всички те са създавали и хубави, вълнуващи поетически творби — в разрез с догмите на направление. Ако има символи в такива творби, те са ясни. Или поне — основата им е жизнена. Ето защо, дори когато не са много избистрени, навяват поетически настроения и размисли. А символистическите символи са твърде субективистични. Затова не се отличават с жизненост и са обикновено много смътни и недействени. Когато Николай Лилиев зове „несънувания сын на своя нероден копнеж“ или се пита дали ще може да целуне „смъртта на своя дух ранен, това е толкова загадъчно, че не буди никакъв отклик в душата ни. Но какви чудни поетични мигове ни подарява той със звънките си песни за родната Тракия, с нейните безбрежнини, с теменужните ѝ далнини, с ведросините ѝ небеса. Или — със стихотворенията си за тихия пролетен дъжд, който звъни над стрехите, за светлото зимно утро с нежните, сребърни пеперуди. В тези стихотворения трептят ясни и светли чувства, леят се чисти мелодии. Те са нежни и мили като цветя.

Това са песни, пропити с романтични видения и копнежи. Хубавите, човечните, вълнуващите стихотворения на символистите, с които всъщност те изменят до голяма степен на символизма, са най-често романтични. Талантливите символисти превъзможват ограниченията на школата обикновено по посока на романтизма, а не на реализма. И това е съвсем естествено, защото самият символизъм представлява една крайна разновидност на консервативния романтизъм. Пак поради тази причина превъзможването най-често не означава скъсване — символистическият аромат повече или по-малко се запазва.

Обикновено в щастливите си творчески полети извън символистическите тъми тези поети не достигат до революционния романтизъм, но създават стихотворения, които вълнуват с човечните си и красиви поетически съзercания.

Между впрочем схемата революционен — реакционен романтизъм означава само крайните точки, полюсите. Между тях има безброй разнovid-

¹ Владимир Русалиев, Бездомник в нощта, София, 1946 г., стр. 149.

ности на романтизма, безкрайни преливания на прогресивна и консервативна художествена идейност. Термини за тези преливания и разновидности няма, но това не отменя необходимостта от конкретен и задълбочен анализ за разкриване характера на художествената идейност. Често в творчеството на един и същ поет-романтик, като Ламартин например, има много такива преливания на идейни светлини и сенки.

Ако романтизмът на тези талантиливи поети-символисти, които разчупват в редица творби символистическите догми, не е обикновено революционен, това не означава, че той е непременно реакционен. Такова „полусно“ мислене е най-малко пригодно за литературния критик и историк. Романтизмът в стихотворенията на Лилиев, за които стана преди малко дума, не е революционен, но той излъчва чиста душевна светлина, човечна красота и хуманност.

Такива именно освободени от крайностите на направлението, пропити с романтика и човечност стихотворения на талантиливите поети-символисти са увеличали най-много Димчо Дебелянов. Главно те именно са влияли върху творчеството му. И това е една от причините въздухът на неговата поезия да е чист от тежки символистически изпарения.

Известно е например, че Дебелянов много е обичал Блок. Когато говорят за отношенията му към този велик руски поет, неговите приятели и близки си спомнят обикновено как декламирал с увлечение „Незнакомка“ — една романтична творба. „Я вижу берег очарованный и очарованную даль“ — с възнение произнасял поетът упоиващите стихове, които са му звучали в унисон с негови романтични копнежи и тъги.

Пък и символистическите стихотворения Дебелянов е гледал с особен поглед, в който се отразяват собствените му душевни пориви. Той не само се е пленявал от музиката им, от изображението на едва доловими сърдечни трепети. В творбите на много видни символисти и модернисти изобщо е виждал недоволство от пошлия свят, сходно на това, което сам е изпитвал. Най-честият и видим израз на недоволството от дребнавия свят на филистерите, от обществената поквара е бягството в царството на смътни блянове и копнежи, на индивидуализма. Дебелянов, естествено, не оценява правилно обществения ефект на поезията с така изразено недоволство. Той не е разбирал, че индивидуализмът и песимизмът на тези поети, колкото и възвишен да изглежда на пръв поглед, е обикновено обществено вреден. Но така или иначе поезията на символизма не само го е отвличала от преките граждански мотиви в сънища и миражи, далеч от обществените борби, но е и подхранвала в душата му благородното, священо недоволство от буржоазния ред и свят. И тъй като неспокойният му талант, жизнената му натура не са твърде верни на символистическите скрижали, той изразява това недоволство сравнително по-ясно и силно, а понякога и съвсем пряко — в редица хумористични стихотворения.

Но Дебелянов не се е увличал само по съвременните му представители на символизма. Той е познавал и обичал и чистите извори на класиката. Много близък е чувствувал например Хайне: пеел е негови песни в минути на любовни копнежи или тъжни размисли, преписвал е и изпращал негови стихотворения на любимата си. На нея, на любимата, той пише: „Едва ли има друг поет, който тъй хубаво да е възпял любовта, с всичките ѝ радости и тъги, прелести и горчивини, както той“.¹

¹ Вл. Русалиев, Любовните писма на Димчо Дебелянов, София, 1946 г., стр. 28.

За да не привеждам много имена, нека спомена още само за Лермонтов. Неговата поезия е грабвала сърцето на Дебелянов с мощните си романтични полети. Едно „взбунено море“, чиито вълни докосват звездите. Как да не се гмурне в него българският поет, у когото живее такъв страстен копнеж и към дълбините на живота, и към „призвездни висоти“.

И най-после приятелският литературен кръг на Димчо Дебелянов не се е състоял само от символисти. В него са влизали писатели като Димитър Подвързачов, Константин Константинов, Георги Райчев, с които е имал интимна дружба. Всички те са твърде далеч от символизма, въпреки някои модернистични увлечения в творчеството им или в естетическите им разбирания — главно у Георги Райчев. В своята книга „Път през годините“ Константин Константинов пише, че Димитър Подвързачов, като редактор на сп. „Звено“ (1914 г.) и по-късно, дори четирико иронизирал „двамата свои приятели поети — Дебелянов и Лилиев, — за техните увлечения от символистите“. „... И понякога неговите остроумни закачки така нараняваха Лилиев, че очите му се изпълваха със сълзи“ (стр. 265).

Константинов не споменава как е реагирал Дебелянов. Той едва ли се е просълзявал като Лилиев, но сигурно не е бил безразличен към иронията на Подвързачов. Известно е с какво уважение се е ползвал Подвързачов в литературния кръг около „Звено“ и по-специално пред Дебелянов. Белег за този авторитет е и прозвището, което си е спечелил — „Бащата“. Хумористичното стихотворение на Дебелянов „На бащата“ е посветено нему.

Но да оставим предположенията, колкото и вероятни да са те. По-важно е, че литературната среда на Дебелянов не е изцяло символистическа, както пресилено се пише тук или там. Това ясно проличава и от облика на списание „Звено“ (1914 г.) — орган на дебеляновската група. Редактор на списанието е Димитър Подвързачов, съредактори са Димчо Дебелянов, Константин Константинов, Георги Райчев и Никола Янев. Николай Лилиев не участва в редактирането само защото по това време отсъства от София. Но той редовно сътрудничи. Между сътрудниците личат още: Людмил Стоянов, Христо Ясенов, Йордан Йовков, Гео Милев — всички повече или по-малко близки на Дебелянов. Интересно е да се надзърне днес в това списание, чийто материал се е преглеждал от всички редактори, следователно и от Димчо Дебелянов.¹ В него под различни форми, косвено или пряко намират отражение естетическите позиции на Дебелянов и на неговия литературен кръг.

В спомените си К. Константинов основателно отбелязва, че „Звено“, като повечето списания от онова време, няма определени и вътрешно единни естетически позиции. То е белязано с печата на еkleктизма.

Разбира се, по страниците му пред благосклонния или прекалено широк поглед на редакторите модернизмът размахва поовехтелите си вече на Запад бойни знамена. Печатат се статии на Иван Радославов, Гео Милев, Николай Лилиев, в които се пропагандират неговите принципи, велечат се представителите му и пр. Дръзкият и пламенен юноша Гео Милев формулира „новите закони“ на „новата естетика“. „Не отразявай живота на своята съвременност, живота около себе си, не отразявай

¹ Константин Константинов, „Път през годините“, София 1957, стр. 261.

„живота“, защото ти ще умреш заедно с него; но отразявай в поезията си живота, чувството и мисълта на вечността — за да бъдеш вечен“¹. По-късно сам Гео Милев блестящо опроверга този „закон“, като отрази талантиливо в „Септември“ най-съвременното нему събитие и така остана завинаги в нашата литература.

Наред с тая агитация и пропаганда на модернизма и по-специално на символизма редовно се печатат произведения и на наши, и на чужди символисти — главно френски.

И все пак много често погледа ни спират реалистични произведения. Докато в теорията и критиката преобладава модернизмът или уклонът към модернизъм, в художествената практика превес има реализмът или поточно антимодернизмът, едно изкуство, което нехае за „откритите“ от Гео Милев „нови“ естетически закони. Този превес се създава главно от прозата; в поезията господствува, макар и не напълно, символизмът.

Ето го мирното съжителство на противоположни тенденции, така явно у самия Дебелянов. Такова съжителство е твърде характерно за онова време. Според думите на К. Константинов редакторите на „Звено“ приемат и реализма, и символизма.

В погледа си към нашата литература „Звено“ се прекланя пред делото на Пенчо Славейков и Яворов и отрича Вазов. Така и тук взните наклонят не към реализма. Бедният Вазов! Той е представен като писател, който не твори „висши духовни ценности“. Целите му са твърде близки — патриотични. Наистина произведенията му се четат от мнозина, стихотворенията му се декламираат, пеят се, но самите тези читатели и почитатели се нуждаят от „превъзпитание в друга култура“. Старомоден е Вазов, минало му е времето. Езикът му е остарял, „фигурите“ му са „вети“, а и стихът му не носи нищо ново, макар да е естествен. Липсва му главно изыщество и музикалност.

Такива мисли развива Димчо Дебелянов в рецензията си за стихосбирката на Вазов „Под гърма на победите“².

Висшите духовни ценности, които трябва да твори писателят, далечните цели на голямото изкуство, другата култура, в която трябва да се превъзпитават читателите, не са изяснени. Но съвсем ясно е изискването за по-съвършена форма, за хубав език, за свежи и нови словесни образи, за изыщен и музикален стих. Такива изисквания имат и другите редактори и най-близки сътрудници на „Звено“, членовете на „бохемата“, според шеговития израз на самия Дебелянов. Всички те се борят за едно изискано и оригинално изкуство. Те са безжалостни по принцип към недоляланите, сивите, безличните съчинения. Наистина в конкретните си оценки се случва да посбъркват, обвинявайки например в посредственост писатели като Вазов и превъзнасяйки поетеси като Мара Белчева. Но твърде често прицелите им са точни: Иван Андрейчини, Иван Арнаудов, Никола Атанасов, Иван Карановски, Христо Цанков-Дерижан и др. Не проявяват снизхождение и към по-видни писатели, когато произведенията не отговарят на името им. Така например Дебелянов основателно иронизира „грапавият и недотасан стих“ на Михайловски в някои неговии „недомлъвки“ и особено невъзможните му любовни стихотворения, в които мощният гръмовержец се е размеждал по своеобразен начин и възпява „белостта“ на врата на любимата си, благоуханността на нейните косички и главно — бездънното море на нейните очички. . .

¹ Модерна поезия (бележки и идеи), сп. „Звено“, г. I, кн. 4 и 5, стр. 311.

² Сп. „Звено“, г. I, кн. 2 и 3, стр. 160—161.

Особено чувствителни са редакторите и близките сътрудници на „Звено“, Димчо Дебелянов и неговите приятели, към проявите на душевна неделикатност, на житейска и художествена грубост във всичките й форми, на пошлост и порнография. Те са, според израза на К. Константинов, за една „чиста духовност“. От направлението в литературата най-малко понасят натурализма. Както се изразява тогава Людмил Стоянов в една „театрална бележка“, „натурализмът е бил винаги и си остава най-нещастния метод на творчество“, „духът на натурализма е молец на изкуството и смъртен яд на душата!“¹. В същата бележка той отрича писата „Когато гръм удари“ на любимия им поет Яворов, подозирайки я в натурализъм.

Като търсят „чиста духовност“ и се стремят към възвишено и изтънено изкуство, тези млади хора са склонни и да пренебрегнат, както се казва днес, суровата жизнена правда, да се залутат в измислени психологически лабиринти. Това важи особено за онези от тях, които определено са се ориентирали към модернизма. Символизмът им се струва именно най-духовното, най-възвишеното направление за разлика от най-материалното, най-грубото — натурализма.

Въпреки тази неприязън към натурализма, в книжка втора и трета на списанието е поместена една възторжена преводна статия за Емил Зола. Това е една хубава широта, но в явно противоречие с възгледа за натурализма като метод и направление. Изобщо естетиката на редакторите и близките сътрудници на „Звено“ е пълна с противоречия.

Противоречиви са по-специално и естетическите възгледи на Димчо Дебелянов. Това са щастливи противоречия. Защото, ако Дебелянов беше останал верен и последователен на общата си естетическа ориентация към символизма, поезията му щеше несъмнено да загуби, а следователно и нашата национална литература. Наистина главна заслуга за разчупването на „ледената стена“ на символизма имат, както отбелязах, неговият талант и трудният му жизнен път. Но не трябва да се пренебрегва и правдивото, здравото, прогресивното в естетическите му възгледи.

Впрочем, то не е без връзка с дарбата му, с тревожната му и будна, вечно диреща натура. Символизмът все не успява да задържи при себе си Дебелянов. Наистина той му внушава редица измами и заблуди, но те са нетрайни и лесно могат да се разсеят от ведрия полъх на живота. Дебелянов е емоционална, увличаща се, но и самокритична, самоанализираща се натура. Той много се лута, но не робува на догми, лесно може да се отърси от предубеждения и предразсъдъци.

В една статия Дебелянов може да величае символистите и да говори за изкуството като „самоцел и самоценност“², а в друга, писана през същата година — да иронизира тези писатели, които са се откъснали от живота на народа и са се затворили в сред здрач и тишина в символическата „кула от слонова кост“³. В тази прословута кула те пребивават „с гордото съзнание“, че са надминали времето си. А всъщност те са се отчуждили от него. И какво им остава? — Да съзерцават от високо, от кулата въображаемия „образ на вечната красота“. На село поетът си спомня със „съжалителна и тъжна усмивка“ за един такъв познат. „Наистина, колко малък и жалък ще останеш ти — пише му той, — ако... не дой-

¹ Сп. „Звено“, г. I, кн. първа и втора, стр. 59.

² Около една стара песен, 1912 г. (Виж Георги М. Марков — Димчо Дебелянов в три статии, „Литературна мисъл“, 1960, кн. 5, стр. 97—99).

³ Писмо от село, 1912 г. (Виж същата публикация на Г. Марков, стр. 99—100).

деш да подириш тук своя изгубен път“. И предупреждава: „Да дойдеш не с предубеждението на маниак спрямо живота, който се живее тук“ (пак там).

Тези думи никак не звучат ласкаво за декадентите и декадентството. Изрича ги поет, който е почувствувал, че изворът на художествените ценности е в живота, в неговата неизчерпаема и разнообразна красота и сила. Да, „силен и пъстър“ е животът и в най-малкото селце, през което съзерцателят на „вечната красота“ е преминал набързо, за да не би да „вълняват“ неговите „високи помисли“ (пак там).

Разбира се, не трябва да се правят прекалено категорични изводи от тази ирония, от статията, писана през годината, в която той работи и върху „Легенда за разблудната царкиня“. Пък и само няколко месеца преди това, в друга статия Дебелянов е величал и видни, и второстепенни символисти. Едва на фронта той се отърсва напълно — поне в творчеството си — от всякакви символистически примамки и внушения, търсейки упорито път към колектива, към народа.

Но все пак такива изказвания отразяват прозорливостта на Дебеляновия духовен поглед, върху който символизмът никога не успява да хвърли непроницаемо за светлината на живота було. Дебелянов има много по-малко основание от Лилиев да каже: „И прелез към живота не ще намерим ние“.

Ако от статии като „Писмо от село“ не бива да се правят генерализиращи изводи за естетическите възгледи на Дебелянов, това се отнася не по-малко за противоположни по дух статии и изказвания, в които връх вземат неверни мисли.

В кратката рецензия на Дебелянов за Вазовата стихосбирка „Под гръма на победите“ несъмнено прозира едно неправилно, общо взето, отношение към Вазов, който доказал „за лишен път“ „колко близко вижда целите на изкуството и с каква малка цена иска да си изкупи място между безсмъртните“¹. Но същият този млад и строг критик на Вазов, когато заедно с Подвързачов съставя Антология на българската поезия (1912 г.), отделя достойно място за „нашия най-стар поет“. Твърде резкият тон тук и някои прекалени изводи се обясняват до голяма степен с гръмкия Вазов патриотизъм. Той дразни не само ухото на Дебелянов. Младият задушевен лирик не е поклонник на бойната муза, дори когато тя възпява справедлива кауза. Между другото най-малко в нейните песни може да има изящество и музикалност, за които той толкова много държи. Пък и независимо от тематиката стихът на Вазов не задоволява Дебелянов, защото той има предвид по-високите образци на Яворов и сам е отишъл в това отношение по-напред.

Несъмнено несправедливи са думите на Дебелянов в една литературна бележка, че „Ботев и Алеко са вече далеч надживяни и не могат да служат за образец на ония, които идат“². Дори днес най-големият поет и най-яркият сатирик в нашата литература са образец в много отношения за писателите. Но, разбира се, всяко ново време поставя и нови литературни задачи и в този смисъл и най-гениалните творци биват надживявани. „Не искаме да затъмним светлата памет за тях“ (за Ботев и Алеко — С. К.) — отбелязва Дебелянов, подчертавайки историзма в своя критически подход.

¹ Сп. „Звено“, г. I, кн. 2 и 3, стр. 160.

² Сп. „Звено“, г. I, кн. 2 и 3, стр. 167.

За съжаление Дебелянов не посочва новите задачи на съвременните нему писатели. Той пише твърде мъгляво: „Но докато тяхното време (времето на Ботев и Алеко — С. К.) ги е издигало високо, защото са били преди всичко борци за свобода, от която то се е нуждаело, днес писателят у нас си има особено място и борбата „за правда и свобода“ е пренесена на друг терен“ (все там, стр. 167).

Нима времето на Димчо Дебелянов не се е нуждаело от писатели — борци за свобода? Поетът сякаш не отрича. Но той пренася борбата „за правда и свобода“ на „друг терен“. Какъв е този терен? Може би чисто литературен? В такъв случай излиза, че писателят трябва да служи на правдата и свободата само с перото, но не и с меча, да избягва обществената работа. Но защо да захвърля едно тъй важно оръжие за постигане на идеалите си? По всяка вероятност по-друга е била мисълта на Дебелянов. Въпросът не е само в терена, а в характера на правдата и свободата. Той не се уточнява, но изглежда, че неговия правда и свобода имат индивидуалистическа окраска, която затуля от погледа му народните стремежи. Така тук в последна сметка Дебелянов е в плен на индивидуалистически заблуди, макар друг път така убийствено да иронизира отчуждаването от живота на народа.

Той е цял изтъкан от такива противоречия. Но дори когато много се заблуждава, ние чувствуваме духовната му чистота, благородството му, неопетнения му от себични помисли стремеж към истината. А особено в поезията тази морална светлина е от огромно значение.

Повече от всички други писатели около „Звено“ Димчо Дебелянов е устремен към едно възвишено и хуманно изкуство. Той не понася плоския битовизъм, провинциалната ограниченост и затвореност на литературата, мечтае и работи за литература, която извисява духовния поглед на читателите, „европеизира“ съзнанието им. Наистина идейната същност на това изкуство, на новата култура, в която ще превъзпитава заедно със своите другари читателите, не му е твърде ясна, но несъмнено тя е дълбоко хуманна.

„Аз обичам хората“ — изповядва Дебелянов пред сестра си Мария.¹ Тези думи не са родени от моментен сантиментален изблик, те са верен израз на нравствената същност на поета. Особено влечение чувства той към бедните отрудени хора, към тези, които, според неговия израз, „си нямат светлинка в живота“. Дебелянов не само им съчувствува — като мекосърдечен кабинетен интелгент, — а обича средата им, разговаря с тях, компанията им. Брат му Илия си спомня, че винаги когато отиде при него в Долна баня, прекарва приятни часове между горските работници, с които се черпи и непринудено разговаря.²

Любовта към хората буди в душата му ненавист към всякакви форми на потисничество, бруталност, жестокост. Антивоенните настроения са му присъщи по природа. Той завършва през есента на 1913 г. школата за запасни офицери и по-късно заминава на фронта, но пред братовчедка си Елисавета изповядва: „Страхувам се. . . дали тази ръка в момент, когато ще трябва да стреля, няма да се разтрепери при мисълта, че насреща ми стои не враг, а мой най-близък духовен приятел“³.

¹ Мария Дебелянова-Григорова, Димчо Дебелянов, спомени, писма, документи, София.

² Владимир Русалиев, Бездомник в нощта.

³ Мария Дебелянова-Григорова, Димчо Дебелянов.

Такива настроения са характерни и за неговите приятели. Не случайно например Лилиев пише антивоенни стихотворения, в които трепти копнеж за мирен живот. Случайни за него са два-три стиха за Вардар, с които плаща дан на официалния „патриотизъм“.

Всеки, който е чел произведенията от онова време на К. Константинов, друг близък приятел на Дебелянов и съмишленик в общото литературно дело, не може да не почувствува човечността, с която са пропити.

Хуманизмът на тези млади хора, поклонници на Пенчо Славейков, не е, разбира се, революционен. Но той хвърля чиста, благородна светлина върху тяхното творчество, дори когато то е на твърде лични теми.

Обичта им към хората не е, естествено, сляпа, безразборна. Те например ненавиждат от цялата си душа филистерството — с всичките му разновидности прояви в бита, политиката, културата. Тъкмо „самодоволното филистерство“, според изказа на Людмил Стоянов, което е въвело в живота „абсолютни форми“ и „канонизирани отношения“, особено много ги гнети.¹

Тази омраза към филистерството пак напомня за родство и приемственост с Пенчо Славейков. За Дебелянов Славейков е „жрец и воин на живота“ тъкмо с борбата си против еснафщината, дребнавостта, пошлостта, с мъжествените си усилия да се възмогне над обществените условности, да бъде самостоятелен, чист и свободен в едно общество, оковано във вериги и потънало в смрад. Да, ето я тази свобода, за която пише Дебелянов, споменавайки имената на Ботев и Алеко Константинов. Тя съдържа явен философски идеализъм. Далече е от осъзнатата необходимост. Не е лишена от индивидуализъм. Но усилията към нея са съгрети от нравствена светлина. Тя изисква сила на духа, защото превъзможването на житейските условности никак не е лесно. Тя излъчва романтична красота.

И наистина не е ли романтичен този стремеж към възвишен и свободен духовен живот, въпреки житейските окови, несгоди, условности? Романтичното в светоотношение и поезия също така много сродява Димчо Дебелянов със Славейков и Яворов.

В близкото минало царуващата властно дилема символизъм или реализъм затуляше от нашия поглед романтизма в поезията на Дебелянов. Ако не е символист, декадент, значи е само реалист. Тази „логическа“ схема, плод на по-обща заблуди, пречеше да се надзърне в сложността на Дебеляновата поезия. Пък тогава и за реализма обикновено се говореше възторжено-общо, без да се изследват неговите разновидности в литературния процес и у разните автори. А романтизмът беше в немилоост. Напоследък някои литературоведи, като съветският професор Д. Ф. Марков, се опитват, според разбиранията си, които предизвикват много спорове, да възстановят неговите права в нашата литературна история.

Всъщност романтизмът у Дебелянов е твърде очевиден за свободния от теоретически заблуди поглед. Неговите светли и мрачни следи личат особено в по-ранното творчество на поета.

Да си спомним например жизнерадостното, слънчево стихотворение „Отдих“ от 1907 г. Неговите емоции, патосът му имат ярка романтична окраска. Поетът копнее за часа „на великата радост“, когато ще литне

¹ Людмил Стоянов, Димчо Дебелянов, поет на жизнения подвиг, София, 1926, стр. 6.

към „пределите звездни“, с поглед в слънцето. Безкрайни свободни простори, слънчев блясък, а долу, в земните долини и бездни, над които лети поетът, се таят мрак и печал.

Това е типично романтичен порив към висините, към неznайни слънчеви светове, далеч от грешната и тъжна земя. Една от най-характерните черти на романтизма е именно мечтата по друг живот, други светове. Тази мечта се ражда от дълбоко вътрешно недоволство, недоволство от околната действителност. Не е романтик този, който приема действителността такава, каквато е. Романтизмът започва с недоволството от живота, от настоящето, с устрем към друг живот, към бъдещето или миналото, към промени, които носят избавление или забрава.

Такива романтични полети младият поет извършва често. Ето друго стихотворение от същата 1907 г. То така се и нарича — „Полет“. Стихотворението много отстъпва на зрелите Дебелянови творби, но романтичният копнеж личи и в несвършените стихове:

От мръсния лик на суетност вседневна,
блажен е тоз, чийто се дух отвори,
разкъсва веригите свои той гневно
и с вихрен полет в небесата лети.

Дълбоки и трайни са тези чувства на поета, защото животът ги е будил у него непрекъснато. Този младеж с удивително чиста душа наистина е изпитвал отвращение от изкривеното и мръсно лице на всекидневното, копнее да се издигне високо, да отлети някъде, да не го вижда. След две години той пише съвсем сходни стихове:

А как мечтаех с тебе да достигна
аз в търсений предел на радостта,
в призвездна висота да се издигна
над пропасти от смрад и суета! . . .

(„Замиращи звуци“ II)

Но къде всъщност се стреми душата на поета, отвратена от всекидневната суетност? Тя жадува светлина, радост, щастие, но къде са те? В кои предели? Някога лирическият герой изповядва само копнежа си за полет в небесата, във висините, в „призвездна висота“. Друг път душата му волно лети, макар и на сън, „на вълшебний си блян към страната“.

Там в бистри лазури се носи псалома
на вечната младост и вечния мир,
и скланят се вейките в нежна притома,
целувани сладко от девствен зефир.

Там вредом на щастъето зракът прониква
и вредом усмихнати трели трептят. . .

(„В предсмъртно блаженство небето се къле“, 1908 г.)

Такава е тази страна — дивна, приказна. Поетът бленува за „живот — красота“, „живот — наслаждение“ и като не го намира край себе си, отлита върху крилата на бляна да го търси в неznайни предели.

Романтичният блян изисква романтична неопределеност. Тя не засяга рисунъка, изразните средства. За разлика от символистите Дебелянов пише понятно, непосредствено, словесните образи са ясни, те сякаш излъчват светлина, като спомена за любимата.

Този спомен окриля поета и той пак литва — заедно с любимата. Сега двамата изоставят земните юдоли, пълни с мрак и печал, със суета и смяд.

И живеем в страни, чийто мир не смущава
ни суетна мътва, ни гнетяща печал; —
любовта ни е чист, непомятен кристал.
и със звездни венци вечността ни венчава.

Там летим и цъфтим сред цветята — цветя;
окрилени души нивга страх не обзима. . .

(„Светъл спомен“, 1909 г.)

Но къде, къде са все пак тези приказни идилични страни? Поетът, разбира се, не знае. Те са романтична утеха на неговото въображение.

Тази утеха не е трайна, поетът изглежда чувствава нейната илюзорност. И понякога той предпочита пред красивите полети и миражи уединението. То е тъжно, но и сладостно. Душата е притихнала, заспала, недосягаема за грубите пипала на всекидневието. Поетът бди над този сън, той приспивно люлее душата си, защото ако се пробуди, ще бъде за „велика горест“ („Аз знам, че когато се нивга пробуди“).

И тук връх взема романтичното светоотношение. Реалистът не би желал, не би могъл дори да люлее душата си в измамни сънища. Неговият поглед е винаги буден, зорък; той изобличава, негодува, обвинява и не се утешава с красиви мечти и сънища, макар често да му е много тежко, защото пред него хоризонтът е тъмен, не вижда изход, няма перспективи.

Най-сигурната, но и най-тъжната утеха за болезнено чувствителната, паранена душа на поета е смъртта. Разбира се, крилатото въображение може да я опише привлекателно. Отвратеният и разбунтуван дух е скъсал веригите на всекидневието и лети в небесата —

Там, жаден за смърт под нетленния блясък
на вечния мир и на вечния ден,
той среща на мълнийте гордия трясък
и пада от царствено щастье огрен.

Красива романтична смърт! Смърт в блясъци и величие. Поразеният от гордия трясък на мълнийте е щастлив. Но това е мигновено, измамно щастие пред прага на небитието. Другото — трайното, истинското може да донесе борбата. Но тя се ражда тогава, когато пред погледа се открие голямата, историческата правда за живота. А до нея поетът само се докасва с трепетното си сърце в някои мигове на свой тревожен живот.

С романтични краски Дебелянов и друг път рисува жизнения край. Ако в „Полет“ този край е величествен, в „Смърт“ той е тих и нежен. Меланхоличното чувство не е угнетяващо и мрачно, а леко и ласкаво като здрача в ясна вечер. Обзета от „кратко упоение“, душата заспива „в златний скут на вечността“.

В по-късните, зрели творби на Дебелянов обикновено смъртта не се явява в такива красиви одеяния. А понякога носи и лоши реалистични тръпки. Дебелянов предпочита пред нея поетическото осамотение.

Характерно е стихотворението „Самотници“, писано през 1912 г., в периода на тъй скоро настъпилата творческа зрялост. Според Николай Лилиев стихотворението е отзвук от смъртта на Пенчо Славейков.

Самотниците са борът и поетът. Борът — на върха, като забравен страж, „терзан от бури и горен от жажда“. Поетът — сред праховете и „гмежа“ на големия град. За него борът е пример — със силата си, която отстоява на бурите, на стихииите. Споменът за този самотен страж ще му „свети утешно“ в прашния град „и ще успива всяка нова рана“.

Че в своята горда мъка аз ще зная
и друга мъка, други стон сподавен,
пронесен и затихнал сам в безкрая. . .

Без съмнение, често е бил самотен този „бохем“ — въпреки шумните компании, приятелските „гуляи“ вечерно време, остроумията, смеховете. Самотен и тъжен, със задушени от грубия живот чисти пориви, с болезнено свита от всекидневните неправди душа. Но страданието е сподавено, обикновено незабележимо от другите. Шумен е смехът, който често прикрива мъката.

Пред хорските очи се смее,
а сам пред себе си ридас —

пише изповедно Дебелянов в хумористичното стихотворение „Поет“. Макар стихотворението да е реалистично по художествено изображение, в чертите на лирическият герой, на поета има несъмнен романтизъм. И нищо чудно, че този поет пише романтични стихотворения като „Самотници“.

Характерен е този контраст между „гмежа“ и неразбрания и горд самотник. Той ни напомня за толкова други романтични произведения в нашата и чуждите литератури, макар стихотворението да е ярко индивидуално.

В поетиката на романтизма контрастът играе твърде голяма роля. И това е естествено, щом в основата на романтичното светоотношение се намира мечтата по друг живот, която се противопоставя на настоящия, на заобикалящата художника действителност. Така е и в редица стихотворения на Дебелянов. Той бленува

за оня лучезарен край
де вечно щастие владее,
де вечна красота сияй

и го противопоставя на нерадостната действителност, в която живее.

Разбира се, този „лучезарен край“ е фантастичен. Вечно щастие и вечна красота съществуват само в поетическото въображение. Това е романтична мечта. Реалният живот се състои от светлини и сенки. И без сенките нямаше да знаем колко са прекрасни светлините; без нещастията нямаше да знаем що е щастие и да му се наслаждаваме. Без противоречията на живота нямаше да се роди и дивната лирика на поети като Димчо Дебелянов. . .

Контрастът между блян и действителност, между мечта и реалност взема различни форми в поезията на Дебелянов. Понякога настоящето се противопоставя на миналото. Там, в миналото, е имало и красота, и щастие, а настоящето е мрачно и тежко. Например в „Спомени“ (II) поетът възклищава:

В душа ми пламък не оста,
над бездна пак стоя надвесен,
а как бе дивна пролетта,
как светла — пролетната песен!

Има стихотворения, в които действителността контрастира положително на душевното състояние. Но не обществената действителност, а природата. Като всички натури с романтични склонности Дебелянов изпитва силно влечение към природата и я изобразява твърде субективно. Нейната красота, багрите и светлините ѝ, бурите и затишията ѝ са средство за разкриване вълненията на лирическия герой. Пейзажите не се отличават с особена релефност и завършеност, но в тях блика вдъхновено поетическо чувство. Понякога природата влива покой и светлина в душата му, друг път нейната красота и свежест са в контраст с мрачното му настроение, подчертават го. Така е например и в двете стихотворения на цикъла „През април“. Целите стихотворения са построени върху контраста между окъпания в лъчи април и потъналата в сумрака на скръбта душа на поета.

Такава „контрастна“ постройка имат и други творби на Дебелянов. Например „Отгласи“. Стихотворението има оригинална, диалогична форма. Срещат се и се противопоставят два рязко различни погледа върху живота. Тя е морна, слаба, склонна към униние и бездействие. Той е пълен със сили, уверен в бъдещето. Всеки два стиха си контрастират. Доминира жизнерадостното, оптимистично светоотношение.

Лъч един не трепва в нощний син покров.
— Слънце ще запалим — нашата любов!

Така бодро завършва стихотворението. Изобщо, за разлика от „прокълнатите поети“ Дебелянов пише редица светли, жизнеутвърждаващи произведения. Вярно е, че скръбта тече на по-широки вълни в творчеството му, залива по-голямата част от него. Много са стихотворенията, които внушават мисълта, че в гърдите на поета се е загнездила вечна печал. Но другаде същият този скръбен певец, автор на най-съкровените и съвършени елегии в нашата литература, пее светли химни.

Преливанията между скръбта и радостта Дебелянов обикновено не изобразява. В душата му изглежда рязко и бързо се сменят противоположни настроения. При това той често заостря одолялото го чувство, хиперболизира, а не отсена. Това е също в духа на романтизма, който не проявява особена склонност към полусенките и полутоновете, към междинните настроения, към преливанията между чувствата. Романтичният художествен поглед е склонен към поляризация на тонове и багри.

В едни стихотворения много мрак, в други — много лъчи. В едни тъмна горест, в други — светла радост. А нерядко в едни и същи творби се противопоставят рязко различни емоции, настроения, мисли. В такива случаи голяма роля играе, разбира се, антитезата. Критиката неведнъж е отбелязвала, че Дебелянов широко употребява антитезата в своето творчество.¹ Някои от най-популярните му и силни стихове, в които изпъквя ярко неговата способност да изразява удивително лаконично съкровени мисли и чувства с широк обхват, са построени върху антитезата. Колко много ни говорят например за несретната съдба и противоречивия душевен строй на поета стихове като: „на нощта кеверна верен син“, или „а в своята вира сам не вярвам аз“.

Контрастното художествено виждане обхваща широко и епитетите. Още Васил Пундев вярно е доловил в „Днешната българска лирика“

¹ Виж напр. статията на Г. Цанев „Димчо Дебелянов“, сп. „Литературна мисъл“, 1957 г., кн. 2, стр. 53.

(стр. 106), че Дебелянов много охотно употребява епитета „черен“. Тук прозира и вътрешно предразположение, и влияние на символистическата поезия. Но Пундев не е забелязал или поне не е отбелязал влечението на поета и към епитета „светъл“.

„Мълчи, а светлий бряг застила черна тиня“. . . И в такива единични стихове ние чувстваваме лъх от Дебеляновия постически свят. Тук и мелодията, и багрите са индивидуални. Пред Дебелянов животът обикновено се плиска ту с черни, ту със светли вълни. Но в индивидуалното е намерила израз и една характерна особеност на романтизма — контрастното художествено възприемане и изображение.

Страстният копнеж по друг живот, вечната мечта по непознати светове и неизпитаното щастие отклонява погледа на романтичния лирически герой от жизнените подробности, а често и от жизнените закономерности. Така е повече или по-малко и в редица стихотворения на Дебелянов. Поетът-романтик и неговият лирически герой са склонни към засилена субективност на възприятията, която преминава нерядко в субективизъм. Стилно-езиково тази особеност се изразява в особено голямата роля на емоционалната хипербола, в широкото място, което заемат фантастиката, алегорията, символиката. Но не степента на употребата на тези похвати е определящата. Докато и хиперболата, и фантастиката, и алегорията в реалистичното изображение се отклоняват от някои страни на действителността, за да осветлят по-ярко други, по-съществени, в романтичното изображение те често служат именно за отлитане от действителността в царството на бляга или за представяне на едни явления в мечтана ярка светлина, а други — като възплъщения на мрака. Романтикът търси и твори „нови светове“, докато реалистът предпочита да прониква в скрития смисъл на заобикалящите го явления.

Романтичният лирически герой е копнежна, вътрешно неутолена, мечтателна личност. Такъв е той и в много стихотворения на Дебелянов. Той е неспокоен, развълнуван, разтърсван от силни чувства, постоянно копнее за промени — обикновено смътни, но привлекателни. Често сам себе си не разбира, обхванат от дълбоки, но неясни пориви, раздиран от противоречия („В тъмница“, „Черна песен“ и пр.). Мълчи го самотност, защото противостой на снафската среда с чистите си и възвишени помисли, с копнежа си по красота и идеал. Той е скъсал с много стари нравствени и други норми, но обикновено сам не знае как трябва да се живее. Неговата трагедия се състои често именно в това, че е обърнал гръб на старото, без да му е ясен идеалът и пътят към него. Той стои на границата на два света.

Разбира се, романтичният лирически герой на Дебелянов не се явява навсякъде с едни и същи черти. Той е многолик. Не е един и същ и романтизмът на поета. По своята художествена идейност той е твърде сложен, съдържа и прогресивни, и консервативни елементи. Тяхното съотношение е различно в разните произведения. Някъде явно и властно господства прогресивното, оптимистичното или хуманно-трагедийното. Другаде връх вземат упадъчните настроения и мисли, изразени понякога в твърде смътна художествена форма. В такива случаи, за щастие много редки, романтизмът преминава в символизъм. Не са малко и произведенията, в които прогресивното и упадъчното сложно се преплитат и преливат като светлини и сенки по набраздено от вятър езеро. Разбира се, в последна сметка преобладава едното „начало“, но картината е пестра. Така например от цикъла „Под сурдинка“ (1914 г.) блика, общо взето, човешки,

жизнен трагизъм, излят в мелодични, формално съвършени стихове. Но неговите чисти струи се помътват на някои места от литературна тъга и неяснота.

Измежду творбите с прогресивна идейност особено изпъкват две стихотворения от 1910 г. — „Кръстопът на бъдещето“ и „Светла вяра“. И двете са родени от несъмнени симпатии към социалистическото движение. Дебелянов не е участвувал в неговите редици, не се е борил под неговите знамена, защото няма социалистически мироглед, няма ясна представа за неговите цели и идеали. Но дълбокото му недоволство от буржоазната обществена действителност, любовта му към угнетените и онеправданите, към трудовите хора, копнежа му по друг, по-светъл и нравствено чист живот — всичко това го сродява със социализма. Обикновено родството не е осъзнато, мисълта за социализма не съгръзва, не окриля често поета, сподавен от мъчителни изживявания или залутан подир миражи. Но при благоприятни условия „светлата вяра“ изгрява в душата му, а понякога намира израз и в неговото творчество.

За появяването на тези две стихотворения благоприятна роля е изиграл и Георги Бакалов. По времето, когато издава сп. „Съвременник“ (908—910 г.) той е поддържал тесни връзки с Д. Дебелянов и други писатели от неговия литературен кръг, като Подвързачов и Лилиев. При срещи и разговори в редакцията или в дома на Подвързачов неговите думи, пропити с непоклатимо убеждение във великата мисия и неизбежната победа на социализма, са будили бодрост у поета, възпламенявали са в сърцето му вярата в „новия живот“. Стихотворението „Кръстопът на бъдещето“ е писано специално за „Съвременник“. Въздействието на Бакалов не е без значение за написването и на „Светла вяра“¹.

И в двете творби задушевно-интимният лирик, смятан от мнозина и досега за вечно пленник на кротка печал и нежни унеси, извисява мъжествено глас. В него звучи борчески патос. Наистина този патос не е намерил най-съвършените форми на художествена изява, като някои елегични настроения на поета или размисли, породени от войната, но той е искрен и силен и затова вълнува. Това са най-оптимистичните стихотворения на Димчо Дебелянов. Или, по-точно, тези стихотворения са пропити с най-висш тип оптимизъм — революционен. Стихийният и смътен патос и бунт, неясният копнеж по нов живот са отстъпили място на революционна вяра в бъдещето на народа, на човечеството, извоювано чрез борба.

Изображението е романтично по дух и форма, с много фантастика и символика. Приказно и таинствено се очертава пред нас свещеният кръстопът на бъдещето. Той е „уречен“ — там са се уговорили, както допуска романтичната художествена условност, да си дадат последна среща „две вражи съдби“, „два свята“. Романтично условен е и словесният двубой, който се разиграва между двата враждебни стана след зова на бойните тръби в „притаения мрак“. Реалистичното изображение не би допуснало такава вероятна откровеност от крепителите на старото:

... „Прогнилий затвор
нам е драг, с своя ужас и мраз —
на отчаян ний идем отпор!“

¹ За връзките на Бислов с Д. Дебелянов и неговия литературен кръг виж статията на А. Тодоров „Димчо Дебелянов — човекът и поетът“, сп. „Септември“, 1957, кн. 4, стр. 129.

Романтичното изображение я допуска, за да създаде по-тържествена, по-„възвишена“ атмосфера за предстоящия сетен бой, когато светът ще пламне „в царствен блясък“.

С подобен романтичен патос е написано и стихотворението „Светла вяра“.

За жалост светлата вяра рядко грее в гърдите на поета. Често там е мрак или искрят душевни рани. „Разяжда гърдите ми кървава рана“ — пише Дебелянов през същата 1910 г. Вместо окриляща вяра — отпуснати в немощ ръце. За борческия патос лирическият герой си спомня като за далечно минало:

А някога слънчевий блясък обичах,
сънувах победни борби
в страстно безумье се страстно увличах
сред екнали бойни тръби.

Сега той се чувствава сломен, животът е сковал светлите му крила. Единствената утеха чака от любимата, която зове в пропити с надежда и печал мелодични стихове:

Дойди — успокой ме, дойди — утеши ме,
ден дай ми в среднощни тъми.

Наистина каква разлика в сравнение с „Кръстопът на бъдещето“ и „Светла вяра!“ Коренна разлика за съвсем непродължително време, разлика в самочувствието, в погледа към живота, към бъдещето, в светлостноотнoшението. Безспорно пред нас е много сложна и противоречива натура, „разнолика, нестройна душа“.

И тъкмо поради тази многоликост на духовния живот сложен и противоречив е и типът на художественото изображение.

Между отделните методи и направления няма пропасти. Каквито и да са различията между образите, които създават техните представители, все пак, най-общо казано, това са художествени образи. Следователно съществува и сходство. Очевидно е сходството между романтизма и реализма. Та нали романтизмът възниква в Западна Европа с лозунги за разкрепостяване творческата личност и изкуството от каноните на класицизма, за отразяване пълнотата на душевния живот, за близост с живота на народа (който романтиците обаче обикновено идеализират или идилизират), за непосредственост на изображениянето и пр. Особено близък на реализма е романтизмът в по-прогресивните си превъплъщения. Или по-точно: някои разновидности на романтизма са много близки на някои разновидности на реализма. Несъмнено е дълбокото родство например на романтичните стихотворения „Светла вяра“ и „Кръстопът на бъдещето“ с революционната реалистична поезия.

Поради всичко това един художник може да твори успоредно и реалистични, и романтични произведения. Например Лермонтов: поемата „Демон“ и романа „Герой на нашето време“.

Сходството прави възможно и взаимните преливания. Така че е много трудно понякога да се определи дали произведението е романтично или реалистично.

Такива преливания между романтизъм и реализъм има много в поезията на Дебелянов. Не са редки и в поезията на Славейков и Яво-

ров, чиято обща насока в нашата литература Дебелянов продължава, въпреки всички многобройни и понякога съществени различия. Обикновено те се проявяват в творчеството на сложни и противоречиви натури, каквито са и тримата поети. А в нашата литература от миналото са изобщо често явление. Причините са исторически. Коренят се в закъснялото и поради това ускорено и противоречиво литературно развитие след освобождението от турско робство. У нас направленията и теченията не съществуват в такъв сравнително ясен и оформен вид като в руската и западните литератури. Те по-сложно се преплитат и взаимодействуват, като поглъщат и асимилират — повече или по-малко — много чужди влияния. Ако литературният историк пренебрегне или омаловажи тази особеност на българската литература след Освобождението, рискува обезличаващо да я фризира и белоса. Такива гримьорски увлечения имаше немало, пък и сега се срещат и всеки културен читател знае какъв е техният резултат.

Хубаво е, че изтрихме символистическия грим от живото лице на Дебеляновата поезия. Нека останат само естествените петънца. Не бива и от прекалено реалистично въодушевление да не видим или недовидим какво широко място в нея заема романтизмът. Но ще съберкаме, ако не забележим родството на Дебеляновия романтизъм с реализма, особено в някои произведения, ако не видим преливанията между романтизъм и реализъм в творчеството на поета. Още по-голяма ще е нашата грешка, ако обявим Дебелянов за романтик по общ облик през целия му творчески път, ако не видим развитието му към реализма и резултатите от това развитие. На фронта, където животът разкъсва и помита много красиви романтични була, реализмът удържа победа, въпреки естествените романтични струи в някои произведения. Тази е окончателната победа, резултат на дълбоко сближение с колектива, с проливация кръвта си народ. Но тя не е единствената.

Наистина сложен е творческият път на поета! Да си припомним, с оглед на интересуващия ни въпрос, две от най-съвършените му стихотворения: „Гора“ и „Аз искам да те помня“, излезли в една година, 1913. И двете се отличават с дебеляновска чистота на чувството, и в двете вдъхновението се лее свободно и плавно, сякаш не е срещало никакви прегради, като песен в тиха и дълбока нощ. Те много си приличат, но и съществено се отличават. И не само по мотиви, по съдържание, а и по начин на изображение. В „Гора“ преобладават романтичните краски, родени от копнежа към пълен, неосъществим покой, в който ще се потопят всички душевни терзания, страсти, блянове. Ще се потопят и заглъхнат като „примирената вода“, слязла от планината. Ще заспят за винаги, за да изгрее един ласкав и любим живот, незасенчван от противоречия. Тази художествена идея поражда и средствата за своето оствествяване. Изображението е условно-символно, приказно-красиво, голяма роля в него играе алегорията. А в елегията изображението е много по-„земно“, човешки действено като безутешната скръб на поета, която раздялата, след която ще дойде Тя, смъртта. Тук лирическият герой не отлита в царството на покоя, в Гората — с главна буква, а се гмурва в човешкото страдание. И не го смекчава съзерцателски, а го изплаква с потрепващ глас. И затова изображението е реалистично-непосредствено, „предметно“, а не романтично-условно.

Още по-съществена разлика ще се открие, ако сравним „Аз искам да те помня“ със стихотворението „Нощен час“, писано в същата 1913 г.

Тук, в „Нощен час“ още по-релефно изпъкват романтичните краски и тонове, романтичното светоотношение.

Такива успоредици има много в поезията на Дебелянов. Още един пример: разгледаното романтично стихотворение „Самотници“ от 1912 г. и друга една безсмъртна реалистична елегия — „Да се завърнеш“ от същата година.

Следователно реализмът в зрялото творчество на поета празнува редица победи, макар до заминаването на фронта романтизмът да преобладава. Разбира се, това не е реализъм от класически тип; Дебеляновият реализъм е сходен с романтизма му. И напълно естествено! Нали един и същ поет създава тези различни стихотворения. Различията тук не отменят сходството в типа на обобщението.

Но все пак те са съществени. Понякога например се удивляваме, че този поет на романтични копнежи, особено в по-ранните години на творческия си път, създава и ярко реалистични социални сатири. Вярно е, че хуморът и сатирата по жанровите си особености, така да се каже, теглят писателя към реализма, по-точно — към критическия реализъм. Но и романтиците критикуват, а не само мечтаят за „призвездни висоти“. Това е съвсем логично — нали са дълбоко недоволни от действителността. Не случайно такива велики критически реалисти като Балзак и Стендал излизат от романтизма. В критическата литература отдавна и основателно се говори за романтическо отрицание. Въпросът е именно в характера на отрицанието, на художествената критика.

Много от хумористично-сатиричните произведения на Димчо Дебелянов се отличават със злободневност в хубавия смисъл на думата и с голяма точност на рисунъка. В тях е възплътена остра наблюдателност. Авторът прозира в характерни пороци на обществения живот, в неговите отрицателни закономерности. Героите, доколкото съществуват, и цялото изображение са конкретно-исторически и социално обусловени. Художествените идеи са извлечени от хумористичния обект, а не го подчиняват на себе си. А всичко това, взето в своето единство, е красноречиво доказателство за реализъм, по-точно — за критически реализъм.

По съзнание, по душевност Дебелянов е по-скоро романтик, отколкото реалист — поне през по-голямата част от жизнения си път. Той живее повече с миналото или бъдещето, отколкото с настоящето. Изпитва вечна духовна неутоленост, копнее по неизпитано, незнайно щастие. Погледът му е насочен не толкова към обществото, колкото към „новите светове“ в собствената му душа. Един лъч, един светъл поглед го унасят в приказни далнини. Често той противостои на средата си като романтиците, дори стига до разрыв с нея:

От там, де целий свят отива
той, рано стигнал, се завръща: —
пред туй, що другите упила,
лице с презрение отвръща.

(„Поет“)

Като романтичните герои Дебелянов обикновено сам не разбира себе си, мечтите си и поривите си. Влече го неудържимо красотата на природата, но и тя му носи само краткотраен покой, склонен е към трагични изживявания с непонятни за по-„трезвия“ ум причини.

И тъкмо защото в светоотношението му има много романтизъм и в неговото творчество романтизмът заема такова широко място. Тези, които не виждат това, обикновено имат прекалени критически подозрения към

романтизма. Те правилно отбелязват, че в поезията на Дебелянов намират отражение характерни настроения сред някои кръгове на интелигенцията от онова време и заключават: тук има обобщение, това е реализъм.

Но защо да обиждаме така несправедливо романтизма? Нима той е чужд на художествените обобщения? Та така ние ще го лишим от всичко значително и велико, което е създал.

Но в съзнанието на Дебелянов не царуват напълно и винаги романтичните представи. Те само преобладават през по-голямата част от неговия творчески път. Характерно е, че едни от най-съвършенните му произведения са реалистични по общия си облик, макар и обикновено с романтични струи, че реализмът постепенно взема връх в дълбоко противоречивото му творческо развитие.

Още Людмил Стоянов отбелязва в книгата си от 1926 г.: „Димчо Дебелянов не бе сантиментален дух; той бе, напротив, по-скоро скептик, отколкото верующ, а скептицизмът не се мири със сантиментализма“ (стр. 3). Разбира се, ако не се мири, това не значи, че го изключва напълно, че го прави невъзможен. Но във всеки случай, му противодействува. Скептицизмът противодействува и на романтичните копнежи, дърпа съзнанието към грешната земя, проявява погледа от миражите. Не случайно Дебелянов не е способен като по-романтичните от него натури да се отдаде всецяло на една страст, на едно влечение. Пречи му скептицизмът, вечното съмнение. Той винаги може да се отдръпне от силните преживявания, дори и от щастието. А след това ще съжалява и ще излива жалбите си в тъжни песни.

Скептицизмът у Дебелянов е свързан със самоиронията, която често отговаря на неговите хумористични произведения („Поет“, „Кихавици“, „Бохемски нощи“, II и др.). А иронията разяжда романтичните блянове както киселината — меката тъкан.

В съзнанието на Дебелянов има немалко сили, които го теглят към земното, към нуждите и повелите на времето и средата, към обикновените житейски наслади. Понякога той е склонен да вземе малкото, което му поднася бързолетният миг, вместо да гони миражи. Цялото първо стихотворение от „Бохемски нощи“ е просмукано от тази житейска „философия“: да се вземе каквото е възможно днес — всички удоволствия и наслади. А това никак не звучи романтично. . .

Разбира се, подобни възгледи, скептицизмът на Дебелянов, „земното“ у него не се отразяват пряко върху типа на художественото обобщение. Но техният отзвук се чувства съобразно със силата, с която се проявяват в един или друг момент на неговия жизнен път. Многообразието и противоречивото творчество е плод на многообразна и противоречива личност. „И ти бе ту невинност плаха, ту лих борец, ту строг монах“ — казва поетът за себе си. Или — още по-изповедно:

Аз умирам и светло се раждам —
разнолика, нестройна душа. . .

Загадъчно сложен е светът на неговата личност. . .

И за да си обясним по-добре характера на поезията му, типа на художественото обобщение в нея, трябва да вникнем повече в този интересен свят. Неговите особености, светлините и сенките му ще ни помогнат да надърнем и в стила на поета. Тези въпроси — за реализма в творчеството на Дебелянов и за стилового своеобразие и богатство на това творчество — ще бъдат разгледани другаде.